

АРХЕОЛОГІЯ ТА ДАВНЯ КУЛЬТУРА

УДК903'14(477)"6375"

Фоменко В. М.

ПЕРЕДІНГУЛЬСЬКА ГРУПА ПАМ'ЯТОК РАНЬОКАТАКОМБНОГО ЧАСУ (на матеріалах Буго-Інгулецького межиріччя)

Статтю присвячено виділенню поховальних комплексів особливої передінгульської групи ранньокатакомбного часу, яка являє собою у Буго-Інгулецькому регіоні найдавнішу ланку у розвитку інгульської культури. Подається характеристика обряду та інвентарю поховань, встановлюється ймовірна відносна й абсолютна хронологія групи, окреслюється у загальних рисах ареал пам'яток передінгульського типу.

При вивченні проблеми походження катакомбної культурно-історичної спільності (ККІС) і окремих катакомбних культур (КК) перед дослідниками завжди постає завдання виокремлення найбільш ранньої їх ланки, з'ясування її змісту, хронологічного співвідношення та взаємозв'язку з пам'ятками синхронних та попередніх культур, зокрема ямної (ЯК). Не становить винятку в цьому відношенні й інгульська культура (ІК) з її класичними поховальними комплексами у степовій зоні Побужжя, Поінгулля та пониззя Інгульця [1].

З ранньокатакомбним часом дослідники традиційно пов'язують поховання у великих Т-подібних катакомбах з прямокутними шахтами, вузьким ходом до прямокутної чи овальної камери, здебільшого з кам'яними заслонами (у тому числі зі стелами), дромосами, сходишками, пандусами тощо, які містять зібгані кістяки й типові пізньоямні речі серед інвентарю. На думку Г. Л. Євдокимова, у Північному Причорномор'ї подібні пам'ятки належали до єдиної ранньокатакомбної культури з ямною підосною [2]. С. Н. Братченко вбачає в них перехідну з'єднувальну ланку у розвитку ямного і катакомбного утворень, а на підставі існуючих відмінностей між ранньокатакомбними групами різних регіонів інтерпретує ці групи як ранні етапи трьох великих КК - донецької, передкавказької і дніпро-азовської, включаючи в останню й інгульську КК у вигляді групи або типу [3].

Утім існування культурно єдиного горизонту давно поставила під сумнів І. Ф. Ковальова через типологічну неоднорідність ранньокатакомбних поховань Орільсько-Самарського межиріччя. Пізньоямний інвентар тут супроводжував не лише традиційні поховання, а й захоронення у простіших за конструкцією овальних катакомбах з круглими вхідними шахтами, де небіжчики були покладені у зібганому і випростаному станах. На думку дослідниці, саме ці обрядові групи за участю інших компонентів визначили згодом своєрідність КК півдня лісостепового лівобережжя Дніпра [4]. Схожа ситуація у Буго-Інгулецькому регіоні була констатована й тезово описана нами. Йшлося, зокрема, про пам'ятки, що за основними характеристиками Т-подібних поховальних споруд і обряду мають багато спільного з давно виділеними ранньокатакомбними похованнями Нижнього Подніпров'я, Приазов'я й більш східних територій і являють собою західний фланг величезного ранньокатакомбного ареалу. Разом з тим відзначалася присутність серед поховань раннього етапу ІК більш архаїчної підгрупи з властивою для ЯК значною скорченістю померлих, відповідною керамікою та деякими іншими типами речей [5]. Сьогодні ми виділяємо її у найдавнішу ланку ІК - особливу ранньокатакомбну передінгульську групу. Докладному розглядові останньої і присвячено цю статтю.

Досліджувана група досить чітко вимальовується за притаманними їй ознаками. У відібраних

для опрацювання матеріалах (близько 800 поховань у катакомбах) виявлено 30 передінгульських комплексів, що дорівнює 3,8 % вибірки. Наводимо результати їх аналізу.

Характерні овальні катакомби з круглими входними шахтами впущені у кургани пізнього періоду ЯК, де влаштовані здебільшого у південно-східному та північно-східному секторах. Камери, за окремими винятками (Веселий Кут 8/5), виведені до центру насипів (рис. 1, 5). Діаметри шахт коливаються у межах 0,9-1,5 м. Довжина камер майже ніколи не перевищує 2,0 м, а ширина - 1,5 м. Лаз короткий, завширшки 0,45-1,1 м, заввишки до 0,3-0,4 м. Перепад між дном шахт і підлогою камер становить 0,15-0,4 м і лише у поодиноких випадках сягає близько 1,0 м (рис. 1, 1-4). У катакомбах з низькими сходишками (0,15-0,2 м) останні дугоподібно увігнуті всередину шахти, утворюючи в ній приямок (Веселий Кут 8/5, Петропавлівка 1/7, Отрадний 9/6).

Поховання Старогорожене 3/14 здійснене у катакомбі з накладною, навислою над центром камери шахтою. В окремих випадках форма споруди не встановлена через влаштування її у чорноземі курганного насипу (Нова Одеса IV 1/7).

У жодній катакомбі не зафіксовано будь-яких слідів заслону лазу при наявності щільного суглинкового (або його суміші з чорноземом) заповнення шахт. Мабуть, заслони робили з нетривких матеріалів, які повністю зотліли з часом.

Про внутрішній вигляд могил можна сказати небагато. Передінгульській групі не властиве регулярне застосування різних підстилок і підсіпок, у тому числі вохри. Менше ніж у половині катакомб на дні зберігся рослинний бурий тлін (в одному випадку шкіряний). Вохра трапляється рідко, виключно у вигляді окремих невеликих і малоінтенсивних плям. У похованні Старогорожене 3/14 виявлено сліди перепаленого очерету і трави.

Кістяки незалежно від положення звернені черепами ліворуч від входу (рис. 1, 1-3). Переважає скорчена поза на спині з простягнутими вздовж тулуба обома руками або з однією, покладеною на тазі. Рідше померлих ховали на боці, деякі з них адоровані (Новогригорівка 1/33, Старогорожене 3/14). Практикувалася й випростана на спині позиція (Петропавлівка 1/7, 4/2, Бузьке 1/22, Нова Одеса 12 1/7) (рис. 1, 1).

Нечисленність поховань не дає повного уявлення про абсолютну орієнтацію інгумованих. При значній її різноманітності дещо більше варіантів південного та східного напрямків. Натомість тут чітко представлена загальна направленість кістяків (незалежно від пози трупопо-

кладення) за годинниковою стрілкою, яка згодом знайде пряме продовження в обряді ІК.

Вохровий ритуал, очевидно, не був поширеним, оскільки червона фарба виявлена лише на окремих кістяках, до того ж вкритих нею слабкою неповністю (Виноградівка 1/23, Антонівка 1/33, Петропавлівка 1/7).

Інвентар складався переважно з кераміки. Посудини у могилах нерідко стояли догори дном. Основу керамічного комплексу становлять яйцеподібні горщики пізньоамного типу зі сплосченим (в одному випадку закругленим) дном, а також більш приземкуваті їх деривати. Більшість горщиків першого варіанта без орнаменту (рис. 1, 6-10), між ними один з ручкою, характерний для Північного Приазов'я (рис. 1, 10). Орнаментовані екземпляри - з відбитками шнура та вертикальними паралельними пружками на плічках (рис. 1, 11), а також з подвійним горизонтальним рядом защипів (рис. 1, 12) - мають прямі аналогії серед кераміки місцевого варіанту ЯК. Прикрашений шнуром горщик з виділеним глибоким жолобком плоским дном (рис. 1, 13) цією деталлю нагадує буджацький банковий посуд Північно-Західного Причорномор'я. Відзначимо й уламок яйцеподібної посудини з відбитками шнура на зрізі вінця та короткими стрічками з трьох-чотирьох шнурових ліній на шийці (рис. 1, 14).

Горщики, похідні від пізньоамних, менш стрункі й майже стандартні у морфологічному плані, являють собою загальнокатакомбний тип. Один від одного вони відрізняються лише орнаментом. Останній нанесено шнуром (рис. 1, 15-16), проте трапляються схожі композиції у врізній техніці (рис. 1, 77).

Цікаві гостроробрі посудини з ангобованою світлою поверхнею. Одна без орнаменту, на іншій відбитки потрійного шнура утворюють фриз навколо шийки (рис. 1, 18-19). Абсолютно схожа кераміка зустрічається у ранньокатакомбних похованнях і деяких пізньоамних, які ми залуцаємо до пам'яток змішаного ямно-катакомбного типу [7].

У нечисленній колекції кам'яних виробів необхідно виділити просвердлену сокиру-молоток «михайлівського» типу (рис. 1, 22) [8]. Її знайдено разом з пізньоамним горщиком поряд з випростаним кістяком (Петропавлівка 4/2). Такі сокири у похованнях південнобузького варіанту ЯК відсутні. Але на Лівобережжі відомий пізньоамний комплекс (Олександрівка 3/4), куди, крім аналогічної сокири, входив яйцеподібний горщик, молоточкоподібні шпильки, пронизки, просвердлені ікла тварини [9]. Інші кам'яні предмети - невеликі шліфовані кулі (рис. 1, 20) й так

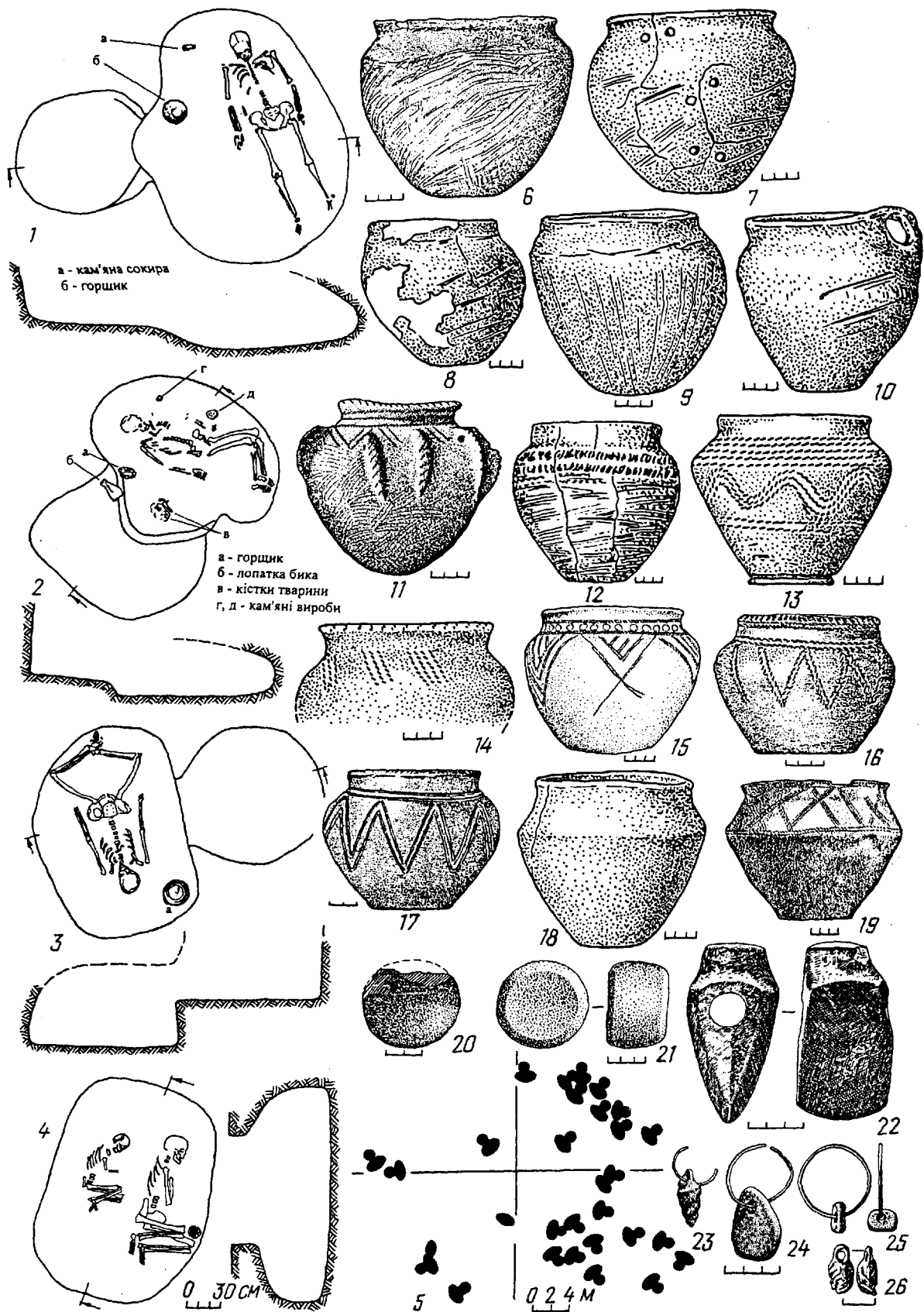

Рис. 1. Матеріали поховань передінгульської групи:

1, 6, 22 - Петропавлівка 4/2; 2, 14, 20 - Веселий Кут 8/5; 3, 15 - Нововасилівка 1/1; 4, 11 - Старогорожене 3/14; 5 - схема розташування катакомб; 7 - Костянтинівка (на Інгулі) 1/9; 8 - Соколовка 1/24; 9, 10, 21 - Костянтинівка (на Інгулі) 12/14; 12 - Бузьке 1/22; 13 - Нова Одеса IV 1/7; 16 - Новопствівка III 1/23; 17 - Христофорівка 8/4; 18 - Костянтинівка (на Інгулі) 8/5; 19 - Бузьке 4/11; 23, 24, 25 - Отрадний 9/6; 26 - Новорозанівка 2/17; 6-9 - кераміка; 20-22 - кам'яні вироби; 23-25 - мідь, мушля, дрібна галька; 26 - паста (?)

звані «куранти» (рис. 1, 27) - у передінгульських похованнях поодинокі, але згодом у могилах ІК кількість тих і других значно зростає.

З поховання Отрадний 9/6 походять сережки - бронзові кільця з нанизаними на них просвердленими морськими черепашками (рис. 1, 23) та дрібною галькою (рис. 1, 24-25). Ті й другі (але без металевих кілець) самостійно або у комплексі з кістяними прикрасами зрідка зустрічаються у пізньоямних та ранньокатакомбних похованнях Лівобережного Придніпров'я, Приазов'я та Криму [10]. Дрібні гальки з двобічними просвердленими у Прикубанні та П'ятигір'ї пов'язані з ранніми пам'ятками північнокавказької культурно-історичної спільності [11], а аналогічні підвіски з морських черепашок дуже поширені у культурі Злата на території Польщі [12].

Перелік інвентарю завершують пастова (?) підвіска (рис. 1, 26) та маловиразні уламки бронзових предметів, можливо, ножа й шила (Костянтинівка 8/5).

Нетиповою для групи рисою є використання м'ясної їжі у поховальному обряді та звичай лишати лопатки великих тварин у шахтах катакомб. І те, й друге зафіксовано лише в одному випадку (Веселий Кут 8/5).

Таким чином, для передінгульських поховань Буго-Інгулецького регіону характерними ознаками виступають конструктивно прості невеликі овальні катакомби з круглими вхідними шахтами, використання лише нетривких (рослинних) матеріалів для заслонів лазу, наявність (але не обов'язкова) приямків у шахтах, біритуалізм (сильно скорчене та рідше випростане трупопокладення), слабкий прояв вохрового ритуалу, рідкість підстилок і підсіпок у камерах, бідність і обмеженість поховального начиння окремими категоріями речей (керамікою). До яскравих рис належить розвинена загальна спрямованість кістяків черепами по колу за годинниковою стрілкою.

Поховання передінгульського типу є й далеко за межами Буго-Інгулецького межиріччя. Незважаючи на віддаленість від цього регіону, їх об'єднує увесь комплекс окреслених вище ознак. Лише супроводжуючий пізньоямний інвентар залежно від території має місцеве забарвлення, що цілком логічно.

До найпівнічніших на Правобережжі передінгульських пам'яток належать випростане дитяче поховання Успенка 1/8 у верхів'ях Інгульця з поставленим при ньому догори дном пізньоямним горщиком із шнуровою орнаментациєю [13], скорчене на лівому боці захоронення П'ятихатки 12/2 у Долинському районі Кіровоградщини з яйцеподібною посудиною, прикрашеною гребін-

цевим штампом [14], атакож досліджене Л. П. Криловою поховання у Дніпропетровському районі Дніпропетровської області (радгосп «Перемога» 6/7). У останньому скорчений на правому боці адорований кістяк супроводжувався типово пізньоямним речовим комплексом - трьома кістяними пронизками та яйцеподібним горщиком з ялинковим візерунком на поверхні [15].

На лівобережжі Дніпра поховання передінгульської групи представлені у межиріччі Орлі і Самари. Цим регіоном, мабуть, обмежується територія їх поширення на північному сході. Передінгульським пам'яткам тут відповідають виділені І. Ф. Ковальновою на підставі ранньої стратиграфічної позиції та пізньоямного інвентарю найдавніші катакомбні поховання першої (кістяки скорчені на спині і правому боці) та другої (з випростаним положенням померлих) обрядових груп. При скорчених кістяках знайдено досить значний інвентар - яйцеподібні круглодонні горщики, орнаментовані штампом у місцевій манері, молоточкоподібні шпильки, кістяні пронизки, ікла-підвіски тощо [16]. Особливої уваги заслуговує близька морфологічно до інгульських напівсферична чаша з двома вушками й врізним зигзагом на поверхні - з поховання Олександрівка 2/7 [17]. Інвентарний комплекс випростаних поховань значно бідніший і обмежений виключно керамікою [18].

Від р. Самари до Присивашся окремі поховання передінгульського типу трапляються безпосередньо поблизу Дніпра. Частіше вони зустрічаються у вузькій смузі від лівобережного пониззя Дніпра вздовж Сиваша до Молочанського лиману, а також на півночі Криму. Оскільки більшість матеріалів новобудовних експедицій не опубліковано, обмежимося лише деякими характерними комплексами. На ділянці між Дніпром і Сивашем до передінгульських належить поховання Новокам'янка 1/6.3 двох дуже скорчених кістяків один лежав на лівому боці у позі адорації. При них знайдено горщик пізньоямного типу [19].

Кілька аналогічних комплексів відомі у Кримському Присивашші (Цілинне 13/6, 16/10, 16/11, 1/15 та деякі інші). В усіх випадках кістяки лежали зібгано на спині або на боці. В інвентарі присутня кераміка, характерна для пізнього періоду ЯК Приазов'я. У вхідних шахтах двох поховань поблизу входу до камери лежали лопатки коня. Решту інвентарю становлять молоточкоподібна шпилька, ікла-підвіски, просвердлена дрібна галька, коваделко, шматок вохри, відщеп кременю [20]. Аналізуючи катакомбні пам'ятки Криму, А. Д. Нечитайло справедливо вважає названі поховання найдавнішими і виділяє їх у окре-

му хронологічну групу [21]. До цієї групи слід додати й парне поховання Танкове 9/27 з розкопок А. О. Щепинського, віднесене ним до більш пізнього часу. Про ранній вік цієї пам'ятки свідчить значна скорченість кістяків і поховальне начиння - два пізньоямні горщики (один стояв догори дном), ратиці й зуби вівці, кістяне кільце та інші дрібні речі [22]. Зі шойно виданих комплексів до передінгульських можна віднести поховання Суворівське 16/18 (кістяк скорчений на спині) з горщиком пізньоямного типу, кам'яним курантом та невеликою сокирою-молотком раннього для ІК різновиду [23].

На заході пам'ятки передінгульського типу трапляються у пониззі між Дунаєм і Дністром. Тут до них належать поховання Крихана-Веке 1/17 зі скорченим адорованим кістяком [24], скорчені поховання Вишневе 17/31 з типово буджацькою банкою [25], Траповка 1/18 з пізньоямним горщиком одного з місцевих типів і амфорою, аналогічною відповідному посудові шнурових культур Центральної Європи. Кераміка стояла у спеціальній ніші, влаштованій у стінці шахти [26]. Сюди ж слід віднести поховання Хаджидер III 13/3 з амфороподібною посудиною, яку ми вважаємо прототипом деяких амфор ІК [27].

Наведеними комплексами, безумовно, не вичерпується масив передінгульських пам'яток, проте вони у загальних рисах окреслюють ареал їх поширення.

З'ясування відносної хронології виділеної групи є досить складним завданням через обмаль стратиграфічних даних, передінгульські поховання разом з похованнями інших ранньокатакомбних груп, як правило, в одних і тих же курганах не зустрічаються. У Побужжі лише один раз зафіксоване ранньокатакомбне захоронення № 41 та передінгульське № 33 у кургані № 1 Новогригорівського могильника, а у басейні Інгулу в одному випадку (Виноградівка, курган № 1) - передінгульське № 23 та ямно-катакомбне - № 14. На жаль, послідовність поховань встановити було неможливо.

Становить інтерес курган № 1 поблизу с. Новокам'янки (між пониззям Дніпра та Перекопом). Тут простежено п'ять насипів і кілька локальних підсіпок. Четвертому насипу, зокрема, передувала локальна підсіпка, яка перекривала пізньоямні поховання (скорчені на спині й правому боці). Чергову за ними групу утворювали також пізньоямні могили (кістяки скорчені на спині, один адорований) та передінгульське № 6. У останньому похованні один з двох дуже скорчених кістяків лежав на лівому боці у позі адорації. Ці поховання перекривались загальним ІV насипом, з по-

верхні якого здійснено слабо скорчені й випростані захоронення ІК, після чого курган був досипаний востаннє [28].

У літературі часто наводять випадок зворотної прямої стратиграфії, зафіксований у Молдові (Рошкани, курган № 4), де катакомба № 18 з випростаним на спині кістяком перерізала пізньоямною могилою № 14, перекритою деревом, і де похований лежав скорчено на спині [29]. На можливість синхронізації передінгульських пам'яток з ранньокатакомбними вказують деякі двокамерні катакомби. Одна досліджена у правобережному Придніпров'ї (Чкалове, курган № 3). До її прямокутної вхідної шахти примикали: підпрямокутна камера зі скорченим на лівому боці кістяком (поховання № 33, ранньокатакомбне) та овальна з випростаним кістяком (поховання № 34, передінгульське), при якому знайдено пізньоямний горщик [30]. Є також дані, що свідчать про одночасність ранньокатакомбних пам'яток і найпізніших ямних. Це стратиграфія курганів № 1 та № 4 поблизу с. Старосілля на Інгульці [31], курган № 10 поблизу с. Богачівки у Кримському Присивашші [32] тощо.

Підкреслимо, що в усіх відомих нам стратиграфічних колонках ранньокатакомбні поховання звичайно впушені у порівняно пізні шари курганів одночасно з ямними, які за основними типологічними характеристиками (прямокутні ями з дерев'яним переkritтям, скорчене на спині і на боці положення померлих) та інвентарем належать або аналогічні IV-VI типам захоронень південнобузького варіанта ЯК. Поширення останніх, за його хронологічною шкалою, обмежується середнім і останнім етапами пізнього періоду. В абсолютних цифрах це ймовірно відповідає проміжку 2100-1700 рр. до н. е. при врахуванні некаліброваних визначень за C-14 [33].

Таким чином, передінгульські пам'ятки значною мірою були одночасові ранньокатакомбним і найпізнішим ямним. Самостійне їх датування кінцем III - початком II тис. до н. е. ґрунтується на наявності у комплексах молоточкоподібних шпильок та інших кістяних прикрас, про які неодноразово говорилось. Амфора з катакомби Траповка 1/18 має паралелі серед відповідного посуду дністровського варіанта ЯК (за В. О. Дергачовим) та амфор типу А 16-А 19 (за М. Бухвальдеком), поширених переважно на третьому, молодшому етапі шнурової культури Богемії, тобто з ХХІІ до рубежу ХХ-ХІХ ст. до н. е. [34]. З іншого боку, кераміка передінгульської групи у Побужжі (рис. 1, 13) й у Північно-Західному Причорномор'ї (Вишневе 17/31) з морфологічними особливостями посуду буджацького варіанта ЯК вказує

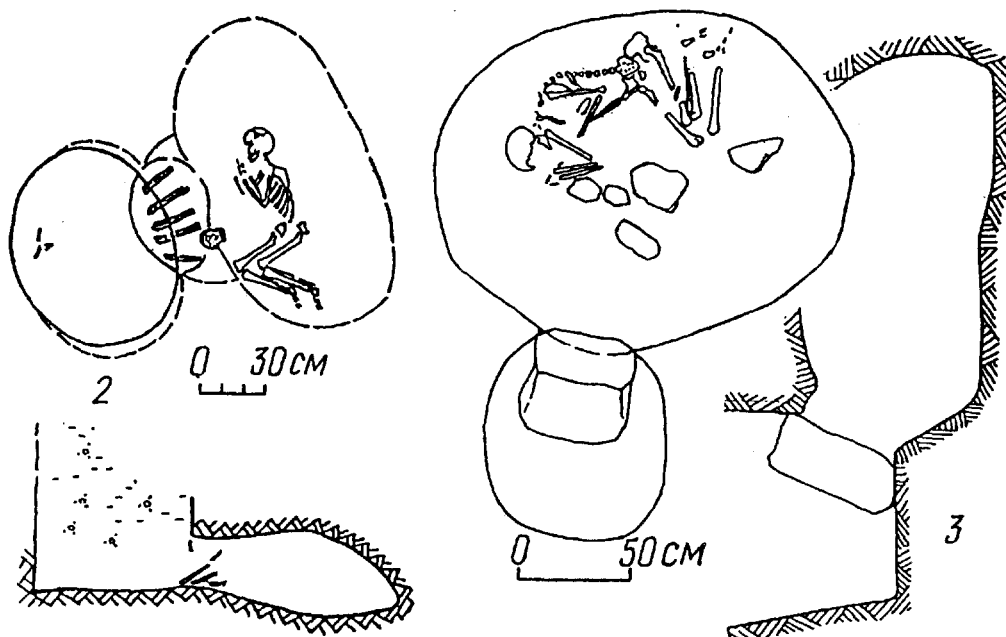
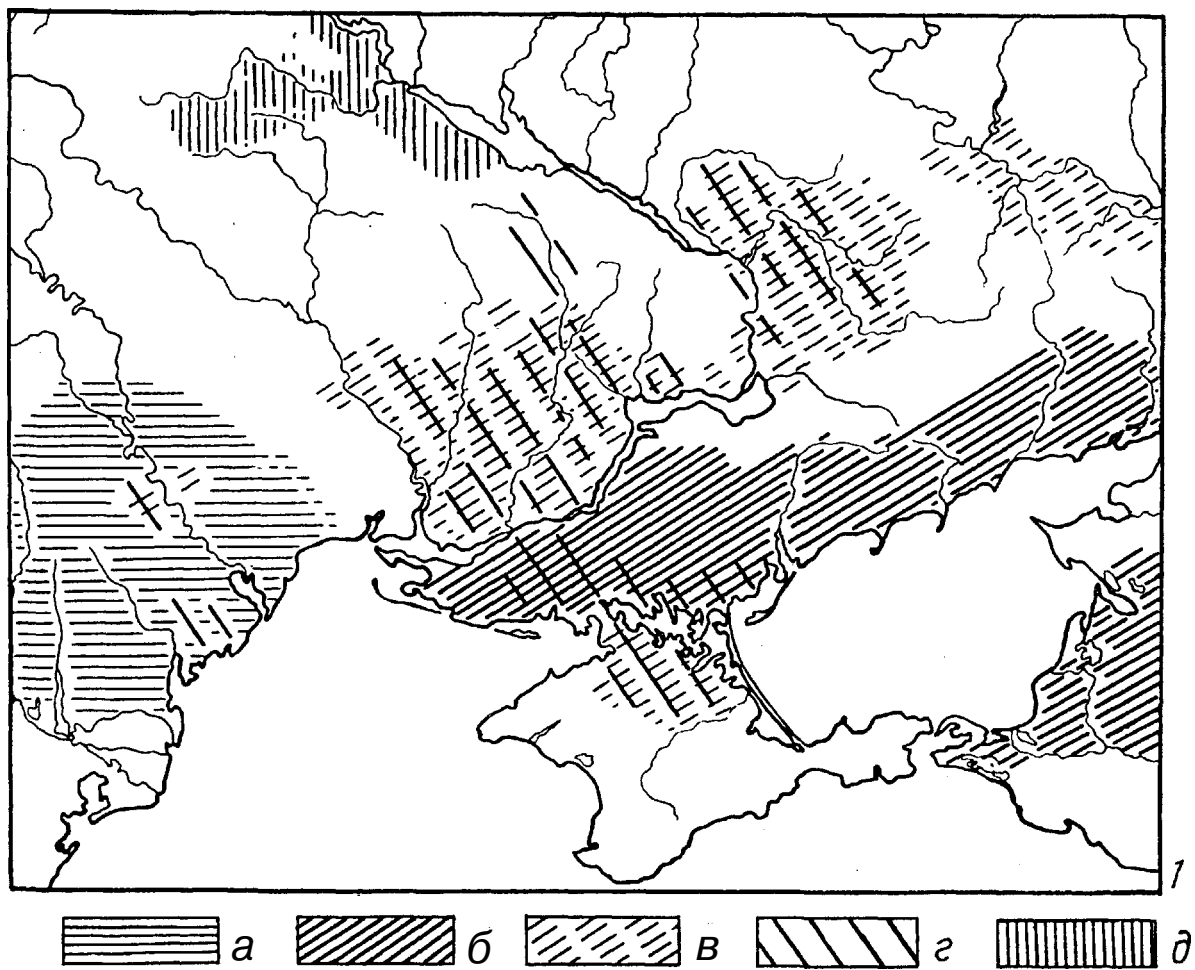

Рис. 2. Ранньокатакомбний ареал і деякі синхронні йому культурні групи (7), енеолітичне поховання Богуслав 23/12 (2), катакомба з Єрихона (3). Умовні позначки: *a* - буджацький варіант ЯК (за В. О. Дергачовим, 1999); *б* - регіони з високою концентрацією ранньокатакомбних пам'яток (за С. Н. Братченком, 2001); *в* - периферійні зони ранньокатакомбного ареалу (за С. Н. Братченком, 2001); *з* - регіони з пам'ятками передінгульської групи; *д* - південні пам'ятки середньодніпровської культури раннього і середнього етапів (за І.І. Артеменком, 1985).

на належність цих комплексів до першої чверті II тис. до н. е. [35].

Калібровані визначення віку археологічних пам'яток поглиблюють їх хронологію. Для передінгульської групи такі дані поки що відсутні, але одержані для синхронних їй культур. Так, на підставі подібних аналізів ранньокатакомбні поховання правобережного Придніпров'я (між Дніпром і Базавлуком) дослідники зараз відносять приблизно до 2450-2200/2100 рр. до н. е., 1 сигма [36]. Подібний вік визначено і для найпізніших комплексів ЯК (кістяки скорчені на лівому боці) з цього ж району та верхів'їв Інгульця: 2470-2280 рр. до н. е., 2 сигма [37]. Про зміни у хронології буджацьких пам'яток свідчать матеріали Аккембетського кургану, дослідженого на Одещині. Стратиграфічне старшу їх групу (VI) датовано часом близько 2450-2290 рр. до н. е., молодшу (VII) – у межах 2340-2100 рр. до н. е., 1 сигма [38].

Отже, можна припустити, що пам'ятки передінгульської групи одночасові ранньокатакомбним та буджацьким, а молодші з них у Придніпров'ї існують довше за пізньоямні комплекси.

Концентрація передінгульських пам'яток спостерігається лише в Орільсько-Самарському, Буго-Інгулецькому, Присивасько-Кримському периферійних регіонах, межуючих з потужною придніпровсько-приазовською ранньокатакомбною групою, і вони майже не заходять на основну територію останньої. У Північно-Західному Причорномор'ї передінгульська група представлена слабо, просування її носіїв у цьому напрямку, мабуть, стримували численні буджацькі племена (рис. 2, 1).

Коротко торкнемося питання про походження специфічної форми катакомб з круглою входною шахтою. Нині у степовій смузі від Нижнього Подоння до Подністров'я відомі нечисленні енеолітичні поховання у підбійних могилах і справжніх катакомбах. Вони типологічне строкаті й хронологічно неоднорідні (датовуються від Трипілля А до СІ-СП), але в цілому передують похованням ЯК. У цьому розмаїтті єдино можливим прототипом передінгульських катакомб ми вважаємо поховальну споруду Богуслав 23/12 у Присамар'ї (рис. 2, 2) [39]. З катакомбами передінгульської групи типологічна тотожність її очевидна й доходить до таких деталей, як низький похилий спуск до камери, заслін з дерева (матеріал закладень, на нашу думку, є також етнографічною ознакою). До того ж її знайдено в зоні поширення передінгульських пам'яток. Разом з тим дослідники вже неодноразово відзначали схожість причорноморських катакомб із близькосхідними, у тому числі з палестинськими (Єрихон). Останні дійсно подібні до передінгульських, особливо до виділених К. М. Кеньон у перший тип (рис. 2, 3) [40]. Але прямий зв'язок між ними поки що видається проблематичним, хоча С. Ж. Пустовалов і припускає можливість притоку у Північне Причорномор'я близькосхідного або анатолійського населення (називаючи його інгульським) західним шляхом [41].

Передінгульська група була важливою складовою ранньокатакомбного горизонту. Саме її носії відігравали провідну роль у культурогенезі ІК.

1. Шапошникова О. Г. Ингульская культура // АИУ 1976-1977 гг.: Тез. докл. XVII конф. ИА АН УССР.- Ужгород, 1978.-С. 6-8.
2. Евдокимов Г. Л. О культурно-хронологических различиях катакомбных памятников Нижнего Поднепровья, Приазовья и Крыма // АИУ 1978-1979 гг.: Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР.-Днепропетровск., 1980.-С.48-50.
3. Братченко С. Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу- Луганськ, 2001.- С.37, 46, 53, 63.
4. Ковалева И. Ф. Катакомбные погребения Орельско-Самарского междуречья//Древности Степного Поднепровья.-Днепропетровск, 1982. - С. 39-41.
5. Фоменко В. Н. О памятниках раннекатакомбного времени в Степном Побужье // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья: Тез. докл. юбилейной конф. Ч. 1.-Херсон, 1990.-С. 53-54.
6. Ребедайло Г. П. К относительной хронологии катакомбной культуры в Днепровском Правобережье // Древнейшие скотководы степей юга Украины.- К., 1987.- С. 74-82, рис. 4, 4.
7. Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант) // САИ.- Вып. VI-8-К., 1986.- Рис. 15, тип ПБ-6.
8. Лагодовська О. Ф., Шапошникова О. Г., Макаревич М. Л. Михайлівське поселення.- К., 1962.- Табл. XXII, 2.
9. Марина З. П., Никитин С. В. Об одной из категорий ямного инвентаря // Курганы Степного Поднепровья.- Днепропетровск, 1980.- Рис. 2, 6-9.
10. Вязьмитина М. І., Ілїнська В. А., Покровська С. Ф., Тереножкін О. Т., Ковпаненко Г. Т. Кургани біля с. Новопилипівки І радгоспу «Акксермень»//АП.- 1960.-Т. VIII.-С. 94-96; Марина З. П. Ямные погребения Левобережья Днепра с производственным инвентарем // Проблемы археологии Поднепровья.-Днепропетровск, 1995.-Рис. 3; Шепинский А. А. Энеолит Крыма: Дис. ...канд. ист. наук.- НА ІА НАНУ-Ф. № 12.- Ф. о. № 33.- Рис. 63, 18.
11. Маркович В. И. Северокавказская культурно-историческая общность // Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа.- М., 1994.- Табл. 74, 13-14.
12. Krzak Z. Materiały do znajomości kultury Złoczej.- Wrocław - Warszawa - Kraków, 1961. - Ryć. 18, 58, 61, 67, 103, 105, 134.
13. Полин С. В., Тупчиенко Н. П., Ніколова А. В. Курганы верховьев Ингульца (курганы у ее. Успенка и Головка).- К., 1992.-С. 9, 29, рис. 6.
14. Тупчиенко М. 77. Звіт Кіровоградської охоронної археологічної експедиції про розкопки курганів у Долинському та Компаніївському районах Кіровоградської області у 1988 р. // НА ІА НАНУ-Ф. № 1988/52.- Ф. о. № 23044.- С. 32.
15. Крылова Л. П. Отчет об археологических раскопках Днепропетровского исторического музея в 1966 г. // НА ІА НАНУ-Ф. № 1966/44.- Ф. о. № 4590.
16. Ковалева И. Ф. Вказ. праця.- С. 38, рис. 4, 1-10, 13, 25, 27, 29-33, 37-39; Марина З. 77., Ромашко В. А., Северин А. Б. Курганы эпохи бронзы у с. Богдановка в Присамарье //

- Проблемы археологии Поднепровья.- Днепропетровск, 1995.-Рис. 2, 1-5.
17. Ковалева И. Ф., Волковой С. С., Костенко В. И., Шалобудов В. Н. Археологические исследования в зоне строительства оросительной системы учхоза «Самарский» // Курганные древности Степного Поднепровья.- Днепропетровск, 1978.-С. 5-7, табл. 4, 6.
 18. Ковалева И. Ф. Вказ. праця.- Рис. 6, 45, 47, 55.
 19. Генинг В. В., Кубышев А. И. Черная Долина в эпоху бронзы. Курганы у с. Новокамска.- К., 1990.- Ч. I. - Препринт.- С. 34, 50.
 20. Корпусова В. Н. Курганы у с. Целинное // Курганы Степного Крыма.- К., 1984.- С. 74-75, 100-101, 102-103; Генинг В. В., Корпусова В. Н. Археологические памятники Крымского Присивашья. Первая курганная группа у с. Целинное.- К., 1989.- С. 12-13.
 21. Нечитайло А. Л. О крымском варианте катакомбной культуры // Курганы Степного Крыма.- К., 1984.- С. 110.
 22. Шепинский А. А., Черепанова Е. Н. Северное Присивашье в V-I тыс. до н. э.- Симферополь, 1969.- С. 50, 205-206, рис. 74.
 23. Колотухин В. А., Тощее Г. Н. Курганные древности Крыма- Запорожье, 2000- Вып. III- Рис. 95, 1-4.
 24. Агульников С. М., Бубулич В. Г., Курчатов С. И. Курганы эпохи энеолита-бронзы у с. Крихана-Вскс на Нижнем Пруте // Древности Степного Причерноморья и Крыма.- Запорожье, 1997- Вып. VI- С. 92, рис. 4, 3.
 25. Дворянинов С. А., Дзиговский А. Н., Субботин Л. В. Раскопки курганной группы у с. Вишневое // Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья.- К., 1985.-С. 158-159, рис. 9, 6-7.
 26. Субботин Л. В., Острроверхо А. С., Дзиговский А. Н. Археологические древности Буджака. Курганы восточного побережья озера Сасык.- Одесса, 1995.- Рис. 6, 1-3.
 27. Острроверхо А. С., Заложников И. В. Новые катакомбные памятники Северо-Западного Причерноморья // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности: Тез. докл. Всесоюз. семинара.-Запорожье, 1990.-С. 75, рис. 8.
 28. Генинг В. В., Кубышев А. И. Вказ. праця.- С. 6-17, рис. 3.
 29. Дергачев В. А., Борзьяк И. А., Манзура И. В. Рошканские курганы.- Кишинев, 1989.- С. 42-43, рис. 3.
 30. Пустоалов С. Ж. Розкопки кургану «Бобушка» // Культурологічні студії.- Вип. 2.- К., 1999.- С. 154-156, рис. 8, 1, рис. 10, 8.
 31. Шилов Ю. О. Перший та четвертий старосільські кургани // Археологія.- 1977- Вип. 22- С. 56, 62-64.
 32. Генинг В. В., Корпусова В. Н. Археологические памятники Крымского Присивашья. Курганы у с. Богачевка.- К., 1989.-С. 12, 14-15, рис. 15, 21.
 33. Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д. Вказ. праця.- С. 57-59.
 34. Дергачев В. А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы.-Кишинев, 1986.-С.44-46, 78-80, 82; Buchvaldek M. Kultura se snuruvou kramikom ve Stfedni Evrope. I. Skupiny mezi Narcem a Bilymi Karpaty // Praehistorica.- 1986.- XII- S. 105, obr. 44, 65.
 35. Тощее Г. Н. Западный ареал памятников катакомбной культуры // Катакомбные культуры Северного Причерноморья.- К., 1991.- С. 89, 96-98; Dergacev V. Epoca Bronzoiul. Perioada timpurie // Thraco-Dacica, 1994.- Т. XV- № 1-2- P. 127.
 36. Kaiser E. Radiocarbon dates from Catacomb Graves // BPS, 1999.- Vol. 7.- P. 137-138, fig. 2.
 37. Nikolova A. V. Radiocarbon dating of Graves of the Yamnaya and Catacomb Cultures on the Dnieper right bank // BPS, 1999.- Vol. 7.- P. 123, table 2; Nikolova A. V. Radiocarbon dates from the Graves of the Yamnaya Culture at the Ingulcs river (the Kirovograd region) // Ibid.- P. 101, table 2.
 38. Szymł M., Chernyakov L. T. Radiocarbon Chronology of «Akkim-betskiy Kurgan». A preliminary report // Ibid.- P. 199-202, table 2.
 39. Андросов Л. В., Марина З. П., Завгородний Д. И. Энеолитический курган у с. Богуслав в Присамарь // Проблемы археологии Поднепровья.-Днепропетровск, 1991.-Рис. 5, 1.
 40. Kenyon K. M. Excavations at Jericho.- Vol. I. The Tombs excavated in 1952-1954.-London, 1960.-P. 180, 186-187, fig. 69-71.
 41. Пустоалов С. Ж. Давньосхідні корені у походженні катакомбної спільності // Східний Світ,- 2000.- № 1-2.- С. 104.

Список скорочень

АИУ - Археологические исследования на Украине, Киев;

САИ - Свод археологических источников, Киев; BPS - Baltic-Pontic Studies, Poznań.

Fomenko V. M.

PEREDINGULSKA GROUP OF MEMORIALS OF EARLY-CATACOMB PERIOD (ON MATERIALS OF BUGO-INGULETSKIJ REGION)

The article is dedicated to separation of burial complexes of special peredingulsk group of early-catacomb period, which is the most ancient part in development of ingulcska culture in Bugo-Inguletskiy region. The characteristic of ritual and inventory of the graves is given, probable relative and absolute chronology of the group is established, area of the memorials of peredingulskij type is outlined in general features.